

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ

حمیده یعقوبی*

چکیده

تهیه و دوخت لباس در طول تاریخ از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است، زیرا پوشاک از جمله عناصر فرهنگی برای معرفی یک قوم محسوب می‌شود. پوشاک سنتی بلوچستان بویژه پوشاک زنان شامل بخش‌های متنوعی است که با شرایط اقلیمی، فرهنگی و تاریخی منطقه همخوانی دارد. این پوشش از پوشاندگی کافی و جنبه‌های زیبایی‌شناختی برخوردار است و علاوه بر شکل خاص آن، تبلور هنرهای دستی مانند سوزن‌دوزی است. سوزن‌دوزی، هنر آراستن پارچه‌های ساده با استفاده از نخ‌های الوان و با کمک سوزن است. نقوش سوزن‌دوزی بلوچی شامل اشکال منظم هندسی بر روی پارچه است که این نقوش اغلب از میان عناصر طبیعی محیط برگرفته می‌شود. توجه به نشانه‌های زیبایی‌شناسی و اصل هماهنگی نقوش طبیعی با هندسه حاکم بر آنها در این نقش‌ها قابل مشاهده است. در واقع، هدف نهایی سوزن‌دوزی، آراستن پارچه‌های ساده با نگاره‌هایی است که آنها را به پوشاکی با رنگ‌های متنوع و جذاب تبدیل می‌کند. این مقاله به بخشی از پوشش‌های زنان و نقش و رنگ سوزن‌دوزی‌ها با شیوه توصیفی و تحلیلی پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: پوشاک زنان، پوشاک زنان بلوچستان، صنایع دستی زنان بلوچستان، هنرهای سنتی بلوچستان، سوزن‌دوزی بلوچستان

* کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، سرپرست اداره امور هنری اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی سیستان و بلوچستان

مقدمه

پوشاک در کنار آداب و سنن، زبان و سایر عناصر فرهنگی از جمله نمادهای هویتی هر قوم محسوب می‌شود. استان سیستان و بلوچستان با برخورداری از تمدنی دیرینه صاحب فرهنگی غنی، بویژه در زمینه تهیه و دوخت لباس‌های محلی است. این لباس‌های محلی از نمادهای بارز فرهنگی هستند که تزئینات و رنگ‌های آنها می‌تواند به عنوان رمزگان هویتی قوم بلوچ مورد بررسی قرارگیرد و به شناساندن و معرفی یکی از منابع پوششی غنی ایران یاری رساند.

مطالعات مختلف نشان می‌دهند که پوشاک اولیه مردمان این منطقه ساده‌تر بود و چون در میان قوم بلوچ، زنان مسئولیت دامپروری، کشاورزی و کارهای خانه را به عهده داشتند، لباس‌هایشان به سرعت فرسوده می‌شد و این نقاط که معمولاً لبه آستین، جلوی پیراهن و دمپای شلوار بود، وصله می‌شد تا مدت بیشتری از آن لباس استفاده شود. به تدریج زنان برای پوشاندن وصله‌ها به فکر تزئین آنها افتادند و این کار را با دوختن نخ‌های رنگی بر روی قسمت‌های فرسوده انجام دادند که به مرور زمان اندازه این دوخت‌ها تغییر کرد و بزرگ‌تر شد و به شکل امروزی درآمد. امروزه سوزن‌دوزی روی پارچه‌ای جداگانه انجام می‌شود و سپس به صورت قطعاتی مجزا به لباس وصل می‌گردد. در گذشته، جنس پارچه‌های مورد استفاده برای دوخت لباس بیشتر نخی و بافت خود زنان بلوچ بود، اما امروزه پارچه‌های موجود در بازار بلوچستان از مرغوب‌ترین و زیباترین پارچه‌های گلداری است که پس از قرارگرفتن سوزن‌دوزی‌های زیبا بر روی آنها جلوه و شکوه خاصی پیدا می‌کنند.

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۵۳

رنگ در پوشاک زنان بلوچ تنوع زیادی دارد و زنان، از رنگ‌های متنوعی مانند قرمز، نارنجی، سبز، آبی، سفید و سرمه‌ای در دوخت لباس استفاده می‌کنند. پارچه این لباس‌ها بیشتر از پارچه‌های گل‌درشت زری‌دار انتخاب می‌شود که پس از برش، سوزن‌دوزی روی آن نصب می‌گردد. در پوشش زنان بلوچ یک شال حریر که با پولک و اکلیل تزئین می‌شود، برای پوشاندن سر و گردن دیده می‌شود. همچنین آنها از چادرهای رنگی چهارگوش به عنوان پوشش استفاده می‌کنند.

پوشاک زنان بلوچ

زنان بلوچ معمولاً ردای گشاد از جنس نخ یا پشم سبک که تا وسط ساق پا می‌رسد، می‌پوشند. این ردا یقه‌ای گرد و ساده دارد که از جلو چاک دارد. آستین‌ها بلند و گشادند و قدری در میچ تنگ می‌شوند. این ردا روی شلوار گشادی به رنگ دیگر پوشیده می‌شود و دور کمر با بندی کشی چین می‌خورد و در ناحیه قوزک پا تنگ می‌گردد. بارزترین منظر جامه زنانه، سوزن‌دوزی جلوی لباس، سرآستین‌ها و پاچه‌های شلوار است. این تکه‌های سوزن‌دوزی شده به‌طور جداگانه آماده‌سازی می‌شوند و بعد روی لباس‌ها قرار می‌گیرند. تا حدود یک قرن پیش، الیاف ابریشم برای این سوزن‌دوزی‌های ظریف به‌کار می‌رفت. برای سوزن‌دوزی، رنگ‌های سنتی در شش رنگ، بویژه رنگ‌های قرمز جگری تیره و شنگرف^۱ روشن‌تر یا نارنجی، سپس سیاه و سفید و با درجات کمتر سبز و آبی به‌کار می‌رفت. پارچه این تکه‌های گلدوزی شده معمولاً از بافت ساده تیره رنگی بود که الیاف تار و پودش به وضوح دیده

۱. رنگ سرخ مایل به نارنجی روشن و مات یا سرخ مخملی شفاف.

می‌شد. روش گلدوزی سنتی همچنان باقی مانده است. در ابتدا، طرح کلی هر نقش مایه، پشت پارچه دوخته می‌شود که به این مرحله «سیاه‌کار» می‌گویند. سپس این طرح‌ها با رنگ‌های متنوع پر می‌شود که هر یک جایگاه ویژه خود را در نقشه دارند. تمام قطعه از سمت پشت، کار می‌شود که مرحله‌ای طاقت‌فرسا و طولانی است. وقتی این مرحله پایان می‌یابد، سوزن‌دوزی به‌طور کامل سطح پارچه را می‌پوشاند. (یارشاطر، ۱۳۸۳: ۲۹۰)

در «سفرنامه پاتیجر»، مربوط به سال ۱۸۱۰م. آمده است: «پوشاک زنان بسیار شبیه مردان است؛ جامه زنان از پارچه‌ای پنبه‌ای به رنگ قرمز یا قهوه‌ای است، بسیار بلند تا پاشنه پا که از جلو تا زیر بغل باز می‌شود و شلوار زنان، به طور غیرطبیعی گشاد و از جنس ابریشمی یا مخلوطی از نخ ابریشم و پنبه است.» (گودرزی، ۱۳۴۹: ۶۸)

پوشاک زنان بلوچ از قسمت‌های مختلفی تشکیل شده است:

۱. سرپوش‌ها

۱-۱. سَرِیک (sarik)

پارچه مستطیل شکلی به طول و عرض ۲×۱ با کناره‌های قلاب‌دوزی شده است که زنان آن را از پهنا به سر می‌اندازند و یک سر آن را به طرف شانه رها می‌کنند. پارچه آن معمولاً حریر و از رنگ‌های شادی چون زرد، قرمز، آبی، سبز و بنفش است که بر اساس رنگ لباس زنان انتخاب می‌شود. سَرِیک در بلوچستان چاروک (۹۹rkk) و تکو (tako) نیز تلفظ می‌شود.

تصویر ۱. سربیک

۲-۱. گوشان (gošân)

پارچه مستطیل شکلی است که سر و پشت را تا کمر می‌پوشاند. پوششی راحت که در خانه استفاده می‌شود. گوشان را بانوان مسن از رنگ‌های تیره و زنان جوان از پارچه‌های نخی الوان بر سر می‌کنند که انواع مختلفی از گذشته تا کنون داشته است:

مهنا (mohana): زنان در گذشته پارچه مستطیل شکلی به سر می‌انداختند که معمولاً نخی و به رنگ قرمز یا زرد بود.
چادر کاشانی: پارچه مستطیلی شکل از ابریشم با طرح‌های الوان و گلدار.
چادر گرد: به چادر امروزی زنان گفته می‌شود که مانند چادرهای معمولی در نقاط دیگر است؛ با این تفاوت که چون به یک سمت آویخته می‌شود، آن را «گیسو» نیز می‌نامند.

پتی (pati): پارچه مستطیل شکل با دنباله بنددار است. زنان آن را در هنگام سردرد یا پس از زایمان بر پیشانی خود می‌بندند. گاه روی آن برای زیبایی سوزن‌دوزی و با سکه‌های مختلف تزیین می‌کنند.

۲. تن پوش ها

۱-۲. جامگ (jâmag)

لباسی که بلندی آن، تا زانو را می پوشاند و دارای آستین های بلند است که گاه تا روی انگشتان را هم می گیرد. پارچه آن را گلدار انتخاب می کنند، اما در گذشته پارچه های ساده سرخ یا سفیدرنگ هم انتخاب می شد. در حال حاضر، پارچه مخمل برای لباس زنان رایج شده است. سوزن دوزی نیز نقش مهم خود را در سر دست، پیش سینه، جیب و پاچه شلوار لباس کاملاً حفظ کرده است. در این مدل پیراهن، قطعه ای که دو قسمت جلو و پشت را به هم متصل می کند و در حقیقت در طرفین واقع است، به نام تک (tak) خوانده می شود. دور یقه و چاک روی سینه را نیز زیگ (zig) یا زیح (zih) می گویند. جیب روی لباس را با نام های مختلف گومتان (gombetan)، گوپتان (goptân) و گوبتان (gobtân) تلفظ می کنند که از کمر تا حاشیه لباس امتداد دارد و در بالا دوخته می شود. اطراف این تکه در حدود ۳۰ سانتی متر دوخته نمی شود تا بتوان از آن به عنوان جیب بزرگ استفاده کرد. در بعضی نواحی به آن پندول (pandul) هم می گویند. در بیشتر مناطق بلوچستان، چهار قطعه، زینت بخش لباس زن بلوچ است که عبارت اند از:

الف) پیش سینه که در گویش محلی زیگ (zig) یا جیگ (jig) نام دارد و به نام های کریک و بدنک نیز خوانده می شود. این قسمت برای تزئین بالاتنه لباس است و از یقه تا پایین سینه را می پوشاند.

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۵۷

تصویر ۲. پیش‌سینه

ب) گومتان (gomatân) یا پندول یا جیب که در قسمت جلوی پیراهن به صورت عمودی و در زیر پیش‌سینه قرار می‌گیرد و طول آن حدود ۶۵ سانتی‌متر است.

تصویر ۳. گومتان

ج) سرآستین یا آستینگ (âstinag) که آستانک و آستونک نیز نامیده می‌شود. این لغت، واژه فارسی ندارد و از این دست‌دوز برای تزئین سر آستین لباس زنان استفاده می‌شود.

تصویر ۴. آستینگ

د) دل پاوک که پاچکو یا پانچک نیز نامیده می‌شود و زینت‌بخش سر پاچه شلوار زنان است. علاوه بر این، روی درزهای جامگ را که سرپگ (sarpag) می‌گویند، شیرازه‌دوزی می‌کنند و در حاشیه دامن، نواری گلدوزی شده به نام «پیت» دوخته می‌شود. در تمام این قطعات، دوخت به یک شکل صورت می‌گیرد و در یک پیراهن و شلوار، نقش مایه بدنک، آستینگ و گومتان یکی است.

تصویر ۵. دل پاوک

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۵۹

۲-۲. تمو tamu

شلوار بلوچی است که آن را با پیراهن به تن می‌کنند. دم پای آن نیز سوزن‌دوزی دارد که به آن «پانچک» می‌گویند. بالای آن با بند باز و بسته می‌شود که البته امروزه کش جایگزین آن شده است. دم‌پای این شلوار با پیله‌های ریزی تقریباً هم‌اندازه مچ پا می‌شود. پارچه آن از پارچه‌های نخی و پشمی با رنگ‌های شاد و از نوع و طرح پارچه پیراهن است.

تصویر ۶. تمو

تاریخچه سوزن‌دوزی

می‌گویند از آن زمان که استخوان تیز پرندگان و ماهی‌ها به عنوان سوزن به کار گرفته شد، تاکنون که سوزن‌ها و پارچه‌ها به اشکال و کیفیتی مناسب در دسترس هستند، هنر سوزن‌دوزی قدمت دارد. طی بررسی‌های باستان‌شناسی که در کناره جنوبی دریای خزر صورت گرفته است، تاریخچه سوزن‌دوزی به

حدود ۸ هزار سال قبل بازمی‌گردد؛ زمانی که اهالی آن منطقه از پشم گوسفندان به وسیله سوزن‌های شاخکدار، پارچه می‌بافتند. از آن زمان تاکنون، سوزن‌دوزی‌های سنتی ایران یکی از روش‌های دیرینه تزیین جامه و بسیاری از منسوجات است.

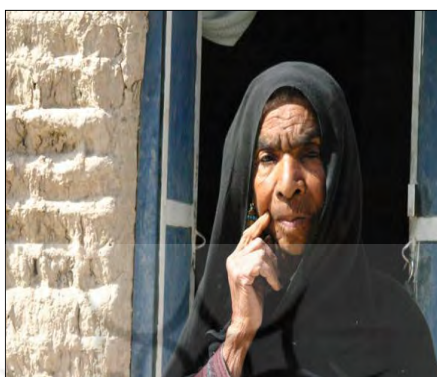
در ایران، سوزن‌دوزی‌های متنوعی در مناطق مختلف رواج دارد که از آن میان می‌توان به قلاب‌دوزی، پیله‌دوزی، گلابتون‌دوزی، ابریشم‌دوزی، سکه‌دوزی، ملیله‌دوزی، خوس‌دوزی، سرمه‌دوزی، خامه‌دوزی، آینه‌دوزی، سنگ‌دوزی، قیطان‌دوزی و بلوچی‌دوزی و غیره اشاره کرد. مصالح اصلی هریک از این هنرها، نخ و سوزن است و یک شیء تزیینی دیگر از جمله ملیله، آینه، قیطان و غیره نیز در آن به‌کار می‌رود. اما در بلوچی‌دوزی فقط نخ و سوزن است و شیء قیمتی آن، هنر دستان زن بلوچ است.

معرفی سوزن‌دوزی به جامعه به علاقه دختر یکی از مأموران حکومتی در بلوچستان به نام «ماه‌منیر جهانبانی» بازمی‌گردد. به قول برخی افراد محلی، او هنر زن بلوچ را کشف کرد و پای این هنر را به دربار پهلوی دوم باز نمود. هر چند کوشش «ماه‌منیر» در این راه، موجب خروج این هنر از انزوا گردید اما از این پس، سوزن‌دوزی بلوچی تبدیل به یکی از صدها ابزار فخرفروشی زنان اشراف در جشن‌های ۲۵۰۰ ساله، سفرهای خارجی و مهمانی‌ها شد. (طلوعی، ۱۳۸۸)

«ماه‌منیر» در آشنایی با یکی از دوزندگان ماهر زن بلوچ به نام «مهتاب نوروزی» ساکن روستای قاسم‌آباد بخش بمپور شهرستان ایرانشهر هنر او را معرفی کرد. این زن هنرمند در سال ۱۳۹۱ دیده از جان فرو بست و «ماه‌منیر» ۸۷ ساله هنوز هم به یاد خاطرات خود به بلوچستان سفر می‌کند. جانشین او، برادرزاده‌اش زینب نوروزی است که با استفاده از هنر سوزن‌دوزی برای

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۶۱

بسیاری از زنان روستای قاسم‌آباد اشتغال‌زایی کرده و نامش را به نیکی در بین مردم استان جاانداخته است و هم اکنون سوزن‌دوزی‌هایش به جشنواره‌های مد و لباس راه یافته است.

تصویر ۷. مهتاب نوروزی

البته به جز روستای قاسم‌آباد، سایر نقاط بلوچستان از جمله چانف، پیپ، هریدک، فنوج شهرستان نیکشهر و ایرندگان شهرستان خاش و گشت، و نیز سوران شهرستان سراوان از مراکز مهم سوزن‌دوزی هستند و شاید صدها زن و دختر بلوچ در این هنر استاد شده‌اند، اما داستان «ماه‌منیر جهانبانی» و «مهتاب نوروزی» روایتی ماندنی از تاریخ سوزن‌دوزی بلوچی است.

تصویر ۸. زینب نوروزی

هنر سوزندوزی با ظرافت و لطافت خاص خود در تمام شهرها و روستاهای بلوچستان رواج دارد. سوزندوزی علاوه بر یک هنر، نوعی حرفه نیز محسوب می‌شود. دختران بلوچ آموزش این هنر را از پنج سالگی آغاز می‌کنند و از آنجا که پوشیدن لباس بدون سوزندوزی مرسوم نیست، بیشتر ترجیح می‌دهند لباس‌های خود و کودکانشان را سوزندوزی نمایند. مزاد لباس‌های سوزندوزی شده را نیز برای فروش به بازار می‌برند و می‌فروشند. این کار برای معدودی از مردم راه ارتزاق و معاش است. نصب سوزندوزی بر روی پیراهن علاوه بر زیبایی، سبب استحکام و دوام آن نیز می‌گردد. سوزندوزی بلوچ با دو شیوه صورت می‌گیرد؛ یک نوع آن که معمولاً تک‌رنگ است و بر روی خود پارچه پیراهن، سوزندوزی می‌شود و نوع دوم بر روی پارچه‌ای به صورت جداگانه دوخته می‌شود و سپس بر روی لباس نصب می‌گردد. در این هنر، بیشتر از رنگ‌های سبز تیره، قرمز و بنفش استفاده می‌شود، ولی به تناسب طرح و ضرورت رنگ‌های دیگری نیز به کار می‌رود. نقش‌ها اغلب هندسی هستند و هنرمند بلوچ بدون طرح و الگو به سوزندوزی می‌پردازد. دو قطعه برای سراسر سینه، یک قطعه جلوی سینه، یک قطعه جیب و دو قطعه برای دم پاها که در انتهای شلوار دوخته می‌شود. برای دوخت این قطعات از نخ‌های رنگی، بویژه قرمز و گاهی آینه استفاده می‌شود. در این هنر ذوق و خلاقیت زنان سوزندوز، در قالب طرح‌های سنتی که بیانگر ویژگی‌های هر منطقه است به مثابه سند هویت و موجودیت زن بلوچ ارائه می‌شود.

ابزار کار و مواد اولیه سوزندوزی

سوزندوزی از جمله هنرهای دستی است که به ابزار و مواد اولیه بسیار کمی نیاز دارد. مهم‌ترین ابزار کار این هنر، سوزن است که در گویش محلی

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۶۳

بلوچستان سوچن (su an) نامیده می‌شود. علاوه بر سوزن، انگشتانه یا شستی (asti)، قیچی یا مگراض (megrâz) هم به کار می‌رود.

مواد اولیه عمده این رشته، پارچه و نخ ابریشم یا پنبه است که نخ ابریشم به علت کمیاب و گران‌قیمت بودن به‌ندرت استفاده می‌شود. سوزن‌دوزان معمولاً نخ را از واسطه‌ها می‌خرند و برحسب امکانات و سلیقه، سوزن‌دوز از نخ دمسه (dms) فرانسوی که مرغوب‌تر است یا از نخ پاکستانی استفاده می‌کند. نخ‌های پاکستانی به دلیل همجواری بلوچستان با کشور پاکستان بیشتر رواج دارد. از جمله نخ‌هایی که امروزه بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، نخ ویسکوز دولاست که در مرکز استان رنگ‌آمیزی می‌گردد و مقداری نیز از شهرهای اصفهان و یزد آورده می‌شود. نخ‌های مورد مصرف برای قطعات تزئینی در لباس (سر آستین و پیش‌سینه) اغلب از جنس پنبه است که تهیه آن در بازار به سهولت امکان‌پذیر است. نخ را در رنگ‌های مختلف و معمولاً به رنگ تیره انتخاب می‌کنند و ۸۰ درصد آن انواع رنگ‌های قرمز است. در انتخاب پارچه نیز آنچه در درجه اول اهمیت قرار دارد، بافت آن است. پارچه باید دارای تار و پود منظم و کاملاً عمود بر هم باشد؛ زیرا سوزن‌دوز نقش را بر اساس شمارش تار و پود پیاده می‌کند و با الهام از نقش‌های اصیل، طرح‌های ذهنی خود را بدون کشیدن روی پارچه سوزن‌دوزی می‌کند.

تنوع پارچه‌ها در درشت یا ریز بافت بودن آن است. برای مثال، نوعی از پارچه که به ۶ تار معروف است، برای دو جفت قطعات پیش‌سینه و سر آستین استفاده می‌شود. نوع دیگر، پارچه نخی گاندی با عرض ۱۲۰ است که

بافت ریزی دارد و برای دوخت قطعات پُرکار استفاده می‌شود. هرچه پارچه ظریف‌تر باشد، سوزن دوزی پُرکارتر خواهد بود.

مراحل سوزن‌دوزی

ابتدا پارچه مورد نیاز را برای سوزن‌دوزی به اندازه مناسب برش می‌زنند و طرح کلی را روی آن پیاده می‌کنند؛ بدین ترتیب که پس از پیاده کردن طرح، هر زن یک رنگ را سوزن‌دوزی می‌نماید. اغلب تمام سطح کار را با بخیه‌های رنگین پُر می‌کنند که البته این به صورت کلی نیست، اما در بعضی موارد تنها قسمت‌هایی از پارچه را سوزن‌دوزی می‌کنند. از نظر طرح، سوزن‌دوزی به طرح‌های دکوک، پریوال دوزی، چپی دوچ، سه تاری، چهار تاری، هفت رنگ، شش تاری و ده تاری، پرکار، مهسوم، تمام چوتل، فنوچی دوچ و تیتوک بانوران تقسیم می‌شود و به نقوش نُه تاری، پانزده تاری، هفت تاری (هپت تاری) و یازده تاری افغانی دوزی می‌گویند. در سوزن‌دوزی به جای اینکه نام نقش را بگویند، هر نقش را بسته به تعداد تاری که برای دوختن آن به کار می‌رود، نام‌گذاری می‌کنند؛ مثلاً برای دوختن نگاره موسوم (mosom) شش تار به کار گرفته می‌شود که به این نقش، شش تاری می‌گویند. هنرمند بلوچ بدون طرح و الگو به سوزن‌دوزی می‌پردازد. در جدول زیر نام طرح‌ها، تصاویر و توضیحات مربوط به هر یک آمده است:

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۶۵

جدول ۱. طرح‌های سوزن‌دوزی

ردیف	نام طرح	تصویر	توضیحات
۱	دکوک		
۲	پریوال		این سوزن‌دوزی به صورت یک‌رنگ دوخته می‌شود
۳	چپی دوچ		در این نوع سوزن‌دوزی از نقش گپتان، گپتانگ و چپ و راس و عجب استفاده شده است.
۴	سه تاری و چهار تاری		در این نوع سوزن‌دوزی از نقوش توئه‌ای، گپتانگ و گل چهار برگ استفاده شده است.

توضیحات	تصویر	نام طرح	ردیف
		هفت رنگ	۵
		پرکار	۶
به این نقش شش تازی می گویند.		مهسوم	۷
		تمام چوتل	۸

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۶۷

ردیف	نام طرح	تصویر	توضیحات
۹	فنوچی دوز		
۱۰	تیتوک بانوران لباس سوزن‌دوزی شده نوعروس		این طرح منحصر به فرد سال‌ها پیش منسوخ شده بود که اخیراً در کارگاهی در روستای قاسم‌آباد ایرانشهر احیاء گردید.
۱۱	پرکار دوز		در این سوزن‌دوزی، توردوزی و جوک دوزی و نقوش گل لاله و دست به سر استفاده شده است.
۱۲	پرکار دوز		نقش مورد استفاده در این سوزن‌دوزی گل چهار برگ است.

توضیحات	تصویر	نام طرح	ردیف
این سوزن‌دوزی طرح گلیم و قالی بلوچستان است که در هنر سوزن‌دوزی احیاء گردیده است.		پرکار دوز(پرایز)	۱۳
در این سوزن‌دوزی از نقش دست به سر و گل لاله استفاده شده است.		پُرکار	۱۴
نقوش مورد استفاده چپ راس، گپتانگ، شاگرد سه گار و نگار است.		پُرکار	۱۵
نقوش مورد استفاده گل چهار برگ، دست به سر، نقوش سوزن‌دوزی و گل لاله است.		پرکار دوز	۱۶

زمان‌سنجی در کار سوزن‌دوزی

سوزن‌دوزی از لحاظ دوخت به سه طریقه پُرکار، میان‌کار و کم‌کار تقسیم می‌شود. زمان لازم برای هر یک از سه نوع یاد شده متفاوت است و به نوع طرح، مهارت دوزنده و فردی یا جمعی بودن کار بستگی دارد. برای هر یک از موارد پُرکار، میان‌کار و کم‌کار، نواری به طول ۱۰۰ سانتیمتر و عرض ۱۵ سانتیمتر در نظر گرفته می‌شود که حدود ۱۲ سانتیمتر آن سوزن‌دوزی می‌گردد.

تصویر ۹. اشارپ

نوار پُرکار حدود ۶۰ ساعت کار می‌برد و از آن گذشته این نوار برای دوخت در اختیار سه نفر قرار می‌گیرد. هر نفر اگر روزی پنج ساعت کار کند، در مدت چهار روز می‌تواند کار خود را به اتمام رساند. در مورد نوار میان‌کار، مدت زمان لازم تقریباً ۲۴ ساعت است. به این ترتیب هر سوزن‌دوز در یک ساعت حداقل می‌تواند ۲۰ سانتیمتر مربع سوزن‌دوزی پُرکار یا ۳۵ سانتیمتر مربع سوزن‌دوزی میان‌کار یا ۵۰ سانتیمتر مربع سوزن‌دوزی کم‌کار تولید کند. ظهور سوزن‌دوزی و تجلی آن مدیون تنوع سلیقه زن بلوچ برای تزیین

البسه‌اش است. زن بلوچ، همچنین از این هنر برای تزئین سفره، مانتو، کیف و اشارپ^۱ استفاده می‌کند.

بررسی فرم و رنگ در نقوش سوزن‌دوزی

فرم: اهمیت فرم و رنگ به‌عنوان دو عامل در آفرینش هنری، زمانی بیشتر شد که هنرمندان و تحلیلگران آنها را به‌عنوان عناصر بصری مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. هنرهای سنتی هم بیانگر آرزوها و امیدهای یک قوم است و هم وسیله انعکاس واقعیاتی که انسان مدام وابسته به آنهاست. این هنرها همیشه ساده و بی‌پیرایه‌اند، زیرا برخاسته از زندگی مردم ساده‌ای هستند که دنیای نظر را صرفاً برای دنیای عمل می‌خواهند. سادگی هنرهای سنتی گاه به خشونت می‌گراید، زیرا زندگی مردم عادی، بویژه روستاییان سخت وابسته به طبیعت است و به ناچار سختی‌های طبیعت را انعکاس می‌بخشد. (افروغ، ۱۳۸۸: ۸۲-۸۱)

نقش و نگارهای سنتی بلوچ، همچون تاریخ سراسر جنگ و مبارزه ایشان با مهاجمان داخلی و خارجی و نیز با طبیعت سخت کویر و جنگ‌آوری که در سفرنامه‌ها و کتاب‌های سیاحان و کارگزاران خارجی و نیز ایرانیان بارها به آن اشاره شده، عجین گشته است. طبیعت خشک کویری، کوه‌های سخت و خشن، کلوخ‌زارها، طوفان‌های آزاردهنده شن، سختی معیشت (کشاورزی، دامداری) و هجوم زورگویان در طول تاریخ، همگی در هنر بلوچ، بویژه در سوزن‌دوزی تجلی یافته است.

در طرح‌های سوزن‌دوزی زاویه، اساس زیبایی‌شناسی است و قرینه‌سازی نقش‌ها که اغلب از اشکال منظم هندسی استفاده شده است. بیشترین شکل

۱. نوعی روسری سه گوش بزرگ که حاشیه آن سوزن‌دوزی شده است.

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۷۱

هندسی که در این میان به چشم می‌خورد، مثلث، لوزی و مستطیل است و هرگاه قوسی در این میانه بنشیند، سخت خوشایند می‌نماید. ذوق و قریحه هندسی که وجودش چنین قدرتمندانه در هنر بلوچ ظهور یافته، حاکی از ذهن اساطیری است.

طرح‌های سوزن‌دوزی بلوچ از اصالت خاصی برخوردار است. در هر منطقه، نقوش به لحاظ فرم و رنگ با یکدیگر تفاوت دارند؛ در مناطق جنوبی بلوچستان نقوش سوزن‌دوزی ریزتر و پرکارتر است، درحالی‌که در مناطق شمالی و شرقی نقوش ساده‌تر هستند. در سوزن‌دوزی گاه از خود آینه (آدینک) و گاه از نقش آن به عنوان نور ایمان، صافی و پاکی استفاده می‌کنند.

رنگ: رنگ در تمامی ادوار تاریخ از ابتدا تا امروز بشر را به خود جلب کرده است. برای تمدن‌های باستانی، رنگ، مظهر نور بود و به همین دلیل رنگ را با خدایان مرتبط می‌دانستند. در تحلیل و بررسی رنگ در یک اجتماع، توجه به این نکته ضروری است که شناخت ما نسبت به رنگ‌ها از یک سو واکنشی غریزی و از سوی دیگر عادت است.

با نگاهی به هنرهای بلوچ، بویژه سوزن‌دوزی، آنچه در درجه اول توجه هر بیننده را به خود جلب می‌کند، به‌کارگیری مجموعه رنگ‌های گرم و تند است. روان‌شناسان معتقدند که انتخاب چهار رنگ اصلی آبی، سبز، قرمز و زرد نمایانگر نیازهای اساسی و اصلی روانی هستند.

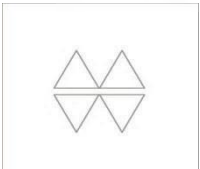
در هنر بلوچ، اولویت با رنگ‌های گروه‌های اصلی است. در سوزن‌دوزی سنتی بلوچ انتخاب رنگ نسبت به هم و رنگ نخ‌ها نسبت به پارچه اغلب متضاد صورت می‌گیرد و به لحاظ درجه تندی رنگ‌ها، حد اعلای تضاد یا دوگانگی مثبت و منفی مشاهده می‌شود. رنگ‌های سرخ، سبز، زرد و بنفش که

نمونه‌های بصری‌اند و از رنگ‌هایی هستند که در جوار هم در هنر سنتی بلوچ نقش مهمی را ایفا می‌کنند. در مورد رنگ نقوش سوزن‌دوزی بلوچ نیز باید گفت که در هر نقطه از این منطقه، رنگ نقوش تفاوت‌هایی بارز و آشکار با منطقه دیگر دارند. برای مثال، در مناطق شمالی و شمال‌شرقی، رنگ به کار رفته در سوزن‌دوزی، روشن و ملایم است، ولی در مناطق جنوبی‌تر، رنگ‌ها گرم‌تر و تندتر می‌شوند.

نقوش سوزن‌دوزی

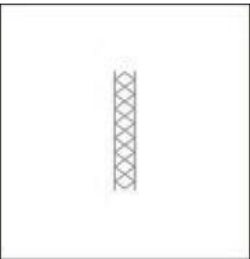

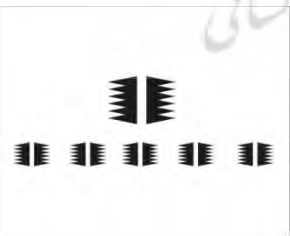
نقش‌های سوزن‌دوزی بلوچ، پیچیدگی و ابهام ندارد. هر نقش از ترکیب خط‌ها شکل می‌گیرد؛ خطوط هندسی سه گوش و چهارگوش و خطوطی که با تلفیق یکدیگر چند ضلعی‌ها را می‌سازند و تداخل اشکال در یکدیگر طرح‌های مختلفی را به وجود می‌آورند. در جدول زیر توضیح و تصویر هر نقش آورده شده است. (طرح‌های پررنگ جدول ۲ از مقاله «نقوش سنتی بلوچ» است.)

جدول ۲. نقوش سوزن‌دوزی

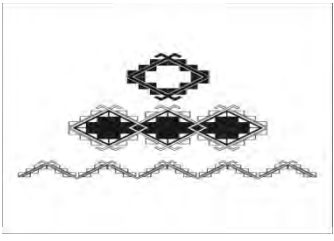

ردیف	توضیح نقش	تصویر نقش
۱	سه گار و نگار (segâr-o-negâr): سه گار خطوط زنجیره‌ای و نگار، لوزی‌های متحدالمرکزی هستند که در امتداد آن بافته می‌شوند.	
۲	شاگرد (šagrdd): دو مثلث به هم چسبیده که قاعده آنها در یک راستا قرار دارد.	

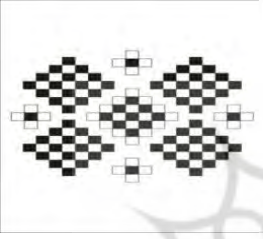
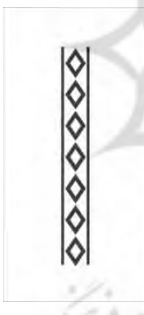

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۷۳

ردیف	توضیح نقش	تصویر نقش
۳	گپتانگ (goptânog): مجموعه چند مثلث که رئوس آنها به هم می‌چسبند و گلی شش پر می‌سازند.	
۴	کوچکک (kkkkkk): چند لوزی متداخل که محاط در چند مثلث است.	
۵	ماه و روچ (mâh-o ° r): دو لوزی متداخل که به دو مثلث تقسیم می‌شود. در زاویه‌های طرفین، زائده‌های شاخک مانندی قرار دارد و در کنار آن نیز لوزی‌های مشبک بافته شده است.	
۶	آدینک (âdink): دو لوزی متداخل محصور در چند مثلث است و در حد فاصل دو لوزی اشکال کنگره‌ای به چشم می‌خورد. در داخل لوزی میانی نیز چهار لوزی کوچک‌تر وجود دارد.	
۷	پلیوار (palivâr): نقش ویژه سوزن‌دوزی است که ترکیبی از اشکال باز و بسته لوزی و مثلث‌های بازتر است.	

ردیف	توضیح نقش	تصویر نقش
۸	توئه‌ای (toei): لوزی‌هایی که داخل یک ستون سر به هم دارند.	
۹	گپتان (goptân): در لغت بلوچی به معنی جیب است و نام نقش نیست. هر گاه سه نقش در چارچوبی از چند مربع و مربع مستطیل روی جیب پیراهن سوزن‌دوزی شوند، به مجموعه این نقش‌ها «گپتان» می‌گویند.	
۱۰	چپ و راس: خطوط مارپیچ شبیه شیرازه، با این تفاوت که شیرازه را از راست و روی پارچه می‌دوزند، در صورتی که چپ و راس از زیر دوخته می‌شود و نقش روی پارچه می‌افتد و معمولاً با دو رنگ متضاد در کنار یکدیگر قرار می‌گیرد.	
۱۱	کارچک (krraak): دو نقش اره مانند در کنار هم قرار گرفته‌اند.	

سوزن‌دوزی‌های پوشاک زنان بلوچ؛ نقش و رنگ ❖ ۷۵

ردیف	توضیح نقش	تصویر نقش
۱۲	عجب: مثلثی قائم‌الزاویه که به دور شکل لوزی مانند قرار می‌گیرد و نقش عجب را به وجود می‌آورد. این نقش به صورت حاشیه و به صورت تک در سوزن‌دوزی‌ها استفاده می‌شود.	
۱۳	نقش سوزن‌دوزی: قوشی که با استفاده از لوزی‌ها به وجود می‌آیند و برای سوزن‌دوزی‌هایی که وسعت کمی دارند، به کار می‌رود.	
۱۴	نقش سوزن‌دوزی: این نقش به صورت تک گل در سوزن‌دوزی‌های کم‌کار استفاده می‌شود. اطراف این نقش را معمولاً خالی می‌گذارند تا نقش بیشتر جلوه کند.	
۱۵	شیدا: این نقش در وسط و چهار نقش نصف شده و ناقص در چهار طرف نقش اصلی قرار گرفته‌اند و هرکدام به وسیله سه رشته از مثلث‌ها تزئین شده‌اند.	

تصویر نقش	توضیح نقش	ردیف
	<p>گل چهار برگ: این نقش در حالی که اطرافش را با نقوش دیگری پُر کرده‌اند، در سوزن‌دوزی‌های پُرکار مورد استفاده قرار می‌گیرد که در امتداد پارچه سوزن‌دوزی به فاصله معین تکرار می‌شود.</p>	۱۶
	<p>گراند (به معنی قوچ): نقش‌های شطرنجی</p>	۱۷
	<p>حریر: لوزی‌هایی که در میان دو خط و نوار صاف و گاه خطوط زیگزاگ ردیف شده‌اند. از این نقش در حاشیه سوزن‌دوزی‌ها استفاده می‌شود.</p>	۱۸
	<p>بوته: شکلی از یک بوته است که در نهایت سادگی در کادر لوزی قرار گرفته است. این نقش با دو یا چند رنگ متضاد به صورت نواری در حاشیه سوزن‌دوزی می‌آید.</p>	۱۹

جمع‌بندی

سوزن‌دوزی شاخص‌ترین هنر متداول در میان زنان بلوچ است که در مناطق مختلف بلوچستان رواج دارد. نگاره‌های دوخته شده در نقاط مختلف بلوچستان تفاوت‌هایی در نقش و رنگ با هم دارند اما فصل مشترک آنها، بهره‌گیری از نقش‌های هندسی و خطوط شکسته است. نگاره‌های مطالعه شده نشان می‌دهد که در سوزن‌دوزی‌های بلوچی کمتر از خطوط منحنی و دایره استفاده می‌شود. خاستگاه این نقش‌ها هم بیشتر عناصر طبیعی، زیورآلات، عناصر انتزاعی و باورهای قومی و مذهبی است. زیبایی سوزن‌دوزی بلوچی و استفاده مراکز بزرگ دوخت لباس بویژه در کشورهای حاشیه خلیج فارس این هنر را می‌تواند تبدیل به یک زمینه برای رشد و توسعه فرهنگی منطقه نماید. همچنین عرضه صحیح و مناسب این لباس در جشنواره‌های مختلف می‌تواند بدیل مناسبی برای انواع غیربومی لباس در میان مسلمانان باشد.

منابع

الف) کتاب

۱. طلوعی، محمد (۱۳۸۸). از تزار تا شاه؛ زندگینامه و خاطرات سپهبد جهانبانی. تهران: علم.
۲. گودرزی، شاپور (۱۳۴۹). سفرنامه پاتینجر (مسافرت سند و بلوچستان). تهران: دهخدا.
۳. یارشاطر، احسان (۱۳۸۳). پوشاک ایران (از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا). تهران: امیرکبیر.

ب) مقاله

۱. افروغ، محمد (۱۳۸۸). «فرم و رنگ در هنر بلوچ». کتاب ماه هنر. ش ۱۳۳.
۲. شه‌بخش، سعیدمحمد (۱۳۸۲). «نقوش سنتی بلوچ». فصلنامه فرهنگی و هنری نخل. ش ۳.